

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΣΤ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΛΕΚΤΟΡΑΣ Α.Π.Θ.

«ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΠΕΡΙ ΝΕΑΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΤΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ»•

Με την ολοένα αυξανόμενη ερευνητική και εκδοτική δραστηριότητα των τελευταίων ετών, πλείστα όσα στοιχεία έρχονται να προστεθούν στην γνώση μας για την ψαλτική, και ειδικά για την Νέα Μέθοδο αναλυτικής μουσικής σημειογραφίας (1814-15 κ.ε.), η οποία αποτελεί την τελευταία καίρια μεταρρύθμιση στην εξέλιξη της εκκλησιαστικής αυτής τέχνης. Με όσα θα αναπτυχτούν παρακάτω, θα επιχειρηθεί μία επιπλέον συμβολή προς την ίδια κατεύθυνση. Ο λόγος πρώτα για τους τρεις συντελεστές και διδασκάλους της Νέας Μεθόδου.

Γρηγόριος

Ο πατριαρχικός ψάλτης Γρηγόριος ήταν ήδη δομέστικος τον Ιανουάριο του 1805, εφόσον ο Κυπριανός Γανοχωρίτης τον αναφέρει έτσι σε χειρόγράφο του, το οποίο ολοκλήρωσε αυτή την ημερομηνία: «Κὺρ Κυρίλλου ἀρχιερέως πρώην Γάνου καὶ Χώρας, ἐξηγήθη δὲ παρὰ δομεστίκου κὺρ Γρηγοράσκου· πλ. β' *Τὸ ὄμμα τῆς καρδιάς μου...*»¹. Ο «Γρηγοράσκος», όπως απαντά σε

* Εισήγηση στο ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο Μουσικολογικό και Ψαλτικό-«Οι τρεις διδάσκαλοι: Χρῦσανθος, Γρηγόριος, Χουρμούζιος και η Νέα Μέθοδος Σημειογραφίας. 200ή επέτειος: 1814/15-2015» (Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος-Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας), Αθήνα 21-23 Οκτωβρίου 2015. Όλα σχεδόν τα ημέτερα δημοσιεύματα (πλην των αυτοτελών βιβλίων) τα οποία μνημονεύονται στην παρούσα εργασία, και πολλά άλλα ακόμη, βρίσκονται αναρτημένα και διαθέσιμα στην προσωπική μου ιστοσελίδα: <http://users.auth.gr/mangian>.

1. Κώδικας Σίμ. Καρά 49, φ. 670 (Emmanouil St. Giannopoulos, "A legendary collection of Greek Manuscripts. First approach to Simon Karas' archives", *The legacy of Bernard Montfaucon: Three Hundred Years of Studies on Greek Handwriting. Proceedings of the Seventh International Colloquium of Greek Palaeography* (Madrid-Samalanga, 15-20 September 2008). Edited by Antonio Bravo García and Inmaculada Pérez Martín with the assistance of Juan Signes Codoñer [*Bibliologia. Elementa ad librorum studia*

αυτό και σε άλλα χειρόγραφα, ήδη τότε εξηγούσε συνθέσεις σε αναλυτικότερη γραφή, όπως ακριβώς διδάχτηκε από τον ζώντα εκείνη την εποχή δάσκαλό του, τον πατριαρχικό πρωτοψάλτη Πέτρο τον Βυζάντιο. Στα 1810 είναι λαμπαδάριος, όπως μας πληροφορεί ο Νικηφόρος Καντουνιάρης στο χειρόγραφο Βατοπεδίου 1427 (στην σελίδα 607 υπάρχει η εξήγηση του Γρηγορίου *Δύναμις, Όσοι εις Χριστόν* «ἐκ τοῦ παλαιοῦ, χαρίεις καὶ ἡδυτάτη», και στήν σελίδα 736 η δοξολογία του σε ἦχο πλ. δ' χρωματικό).

Η ονομασία «Γρηγοράσκος» την οποία συναντήσαμε στα 1805, δεν ήταν σε χρήση μόνο στα νεανικά του χρόνια, αλλά και αργότερα, μετά την ανάληψη της πρωτοψαλτείας από μέρους του στα 1819. Την συναντούμε σε χειρόγραφα όπως τα αγιορειτικά Ξηροποτάμου 365, φ. 5α της β' αρίθμησης² και Διονυσίου 576, φ. 213β³, στο Λοβέρδου 48⁴, και σε άλλα, όπως το Ιβήρων 1013, φ. 126β⁵,

pertinentia. Volume 31 A, pp. 403-423. The abstract: Volume 31 B, p. 620], 2010, σ. 411· του ίδιου, Αναλυτικός περιγραφικός κατάλογος των ψαλτικών χειρογράφων της παραπάνω συλλογής, υπό δημοσίευση).

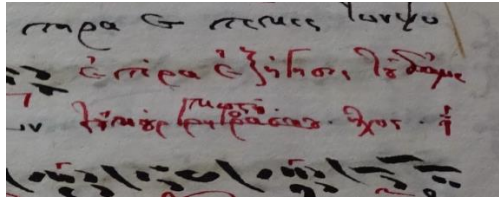
2. Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής. Αγιον Όρος. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής των αποκειμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των ιερών μονών και σκητών του Αγίου Όρους. Τόμος Α' (Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος-Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας)*, Αθήνα 1975, σ. 238.

3. Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής. Αγιον Όρος. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής των αποκειμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των ιερών μονών και σκητών του Αγίου Όρους. Τόμος Β' (Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος-Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας)*, Αθήνα 1976, σ. 726.

4. Φ. Μπουμπουλίδου, «Κατάλογος Ελληνικών χειρογράφων κωδίκων βιβλιοθήκης Σπυρ. Λοβέρδου», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, περίοδος Β', τόμος 11 (1960-61), σ. 428.

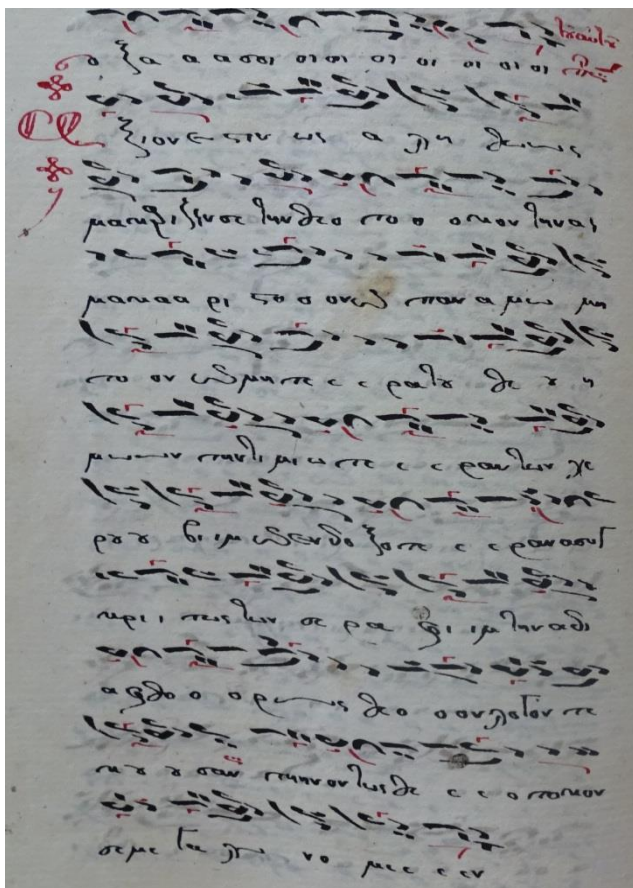
5. Αρκετοί κώδικες της Μονής των Ιβήρων μετά τον αριθμό 1000 ερευνήθηκαν από εμένα επί τόπου, εν τω μεταξύ όμως κυκλοφορήθηκε (ακριβώς την ημέρα έναρξης του συνεδρίου, 21-10-2015) ο Δ' τόμος του αναλυτικού καταλόγου του καθηγητή Γρ. Στάθη: Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής. Αγιον Όρος. Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων βυζαντινής μουσικής των αποκειμένων εν ταις βιβλιοθήκαις των ιερών μονών και σκητών του Αγίου Όρους. Τόμος Δ' (Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της*

και ένα του Αποστόλου Κώνστα γραμμένο μετά το 1810⁷. Στον τελευταίο κώδικα διακρίνονται ψήγματα από τις περί την εξήγηση διεργασίες εκείνη την προ της Νέας μεθόδου εποχή. Επί παραδείγματι, ο Κώνστας διορθώνει την επιγραφή που ο ίδιος έγραψε («Έτερα εξήγησις τοῦ δομεστίκου Γρηγοράσκου· ἦχος α' Θεοτόκε Παρθένε...»), αποδίδοντας τελικά την καταγραφόμενη εξήγηση του *Θεοτόκε Παρθένε* του Πέτρου Μπερεκέτη, όχι στον «Γρηγοράσκο», αλλά στον «Κωστή», που είναι ο μετέπειτα πρωτοψάλτης Κωνσταντίνος, γνωστός από παρόμοια δραστηριότητά του ως δομέστικος. Σε άλλο σημείο του τόμου, παραθέτει και την εξήγηση του Γρηγοράσκου.

Στο ίδιο χειρόγραφο, το γνωστό Ἄξιόν ἐστιν «τὸ συνηθισμένον» σε ἦχο β' του Γρηγορίου παρουσιάζεται ως ἦχος πλ. β' τετράφωνος, στην προ της Νέας Μεθόδου μουσική σημειογραφία.

7. Κώδικας Σίμ. Καρά 111, φ. 18α (Emmanouil St. Giannopoulos, "A legendary collection...", σ. 417).

Με βάση Ρουμανικές πηγές, δημοσιεύτηκαν τα τελευταία χρόνια και αναδημοσιεύτηκαν από τον ομιλούντα κάποιες επιπλέον πληροφορίες για τον Γρηγόριο, μία από τις οποίες αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο έψαλε: «...με μια φωνή που ήταν γεμάτη από σπάνια γοητεία και δύναμη. Ο τρόπος της ψαλμωδίας του ήταν σαν να μην δείχνει καμιά ιδιαίτερη προσπάθεια, ούτε να κάνει περίεργους μορφασμούς, όπως γίνεται συνήθως με τους περισσότερους τραγουδιστές. Το πρόσωπό του ήταν γεμάτο ειρήνη και ηρεμία, αλλά και γεμάτο έμπνευση από τις ιδέες της ψαλμώδησης»⁸.

8. Εμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Θεωρητικές υπηχήσεις και μουσικές κλίμακες Γρηγορίου του πρωτοψάλτου*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 25 στην συνεχιζόμενη υποσ. 3. Πάντως, πρέπει να σημειωθεί ότι χρειάζεται ιδιαίτερη

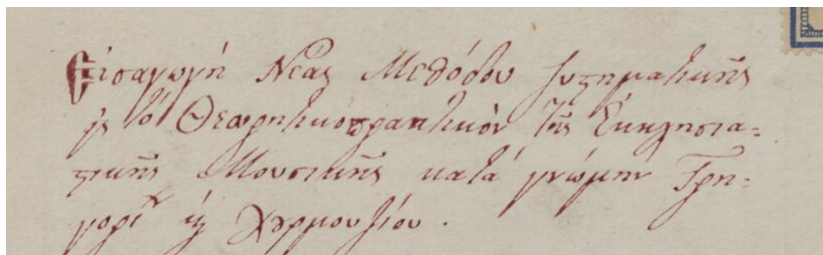
Το θεωρητικό κείμενο το οποίο εξέφραζε εκείνα τα πρώτα χρόνια της Νέας Μεθόδου τις απόψεις των «δύο διδασκάλων», μαζί με την λεγόμενη *Ερμηνεία των κλιμάκων* του Γρηγορίου, εκδόθηκε πριν λίγα χρόνια με βάση χειρόγραφα που εντοπίστηκαν στην Ουκρανία και στην Βουλγαρία⁹. Νέες έρευνες αποκάλυψαν και άλλους τέσσερις κώδικες με το ίδιο κείμενο, ένα στην μονή Σινά¹⁰ και τρεις στην Ρωσία¹¹, και, συν Θεώ, θα πραγματοποιηθεί σύντομα μια δεύτερη έκδοσή του. Από τους τίτλους δύο εκ των τεσσάρων νέων χειρογράφων πιστοποιείται και επισήμως ότι οι δύο διδασκαλοί είναι πράγματι ο Γρηγόριος και ο Χουρμούζιος.

έρευνα για να διαπιστωθεί αν αυτή και άλλες παρόμοιες πληροφορίες αφορούν στον πατριαρχικό πρωτοψάλτη Γρηγόριο ή σε άλλον συνονόματό του.

9. Εμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Θεωρητικές υπηρεσίες...* ό.π.

10. Κώδικας υπ' αριθμόν 1450. Ειδικά για το χειρόγραφο αυτό, αναφέρω εδώ ότι είχε εντοπισθεί από εμένα αρκετά χρόνια πριν από την έκδοση του κειμένου στα 2011, για λόγους όμως που δεν χρειάζεται να αναφερθούν, δεν συμπεριελήφθη σε αυτήν. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για ατελές χειρόγραφο χωρίς κανένα σχεδιάγραμμα μουσικής κλίμακας, το οποίο, ωστόσο, προσφέρει κάποιες καλύτερες γραφές σε επιμέρους διατυπώσεις του κειμένου, αλλά και τον ονομαστικό προσδιορισμό των δύο διδασκάλων που το συνέγραψαν. Το τελευταίο γίνεται και σε ένα εκ των «ρωσικών» χειρογράφων που αναφέρονται αμέσως παρακάτω.

11. Πρόκειται για τον κώδικα της Κρατικής Βιβλιοθήκης της Ρωσίας (πρώην Λένιν) 379-135 και τους δύο του Ιστορικού Μουσείου της Μόσχας Shukin 1034 και Shukin 1038. Για τον πρώτο βλ. μια γενική αναφορά: Κων/νου Παπουλίδη, «Συνοπτική αναγραφή Ελληνικών χειρογράφων και εγγράφων της βιβλιοθήκης Lenin της Μόσχας», *Θεολογία* 52 (1981), σσ. 481-499, ενώ και για τους τρεις βλ. το δημοσίευμα Ι. Π. ШЕХОВЦОВА (=Irina Pavlovna Shehovtsova), «ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ СПИСОК К КАТАЛОГУ ГРЕЧЕСКИХ ПЕВЧЕСКИХ РУКОПИСЕЙ МОСКОВСКИХ СОБРАНИЙ», *МУЗЫКАЛЬНАЯ АРХЕОГРАФИЯ* - 2013 [РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ МУЗЫКИ ИМЕНИ ГНЕСИНЫХ], МОСКВА 2013, σσ. 172-220.

Χφ. Shukin 1038.

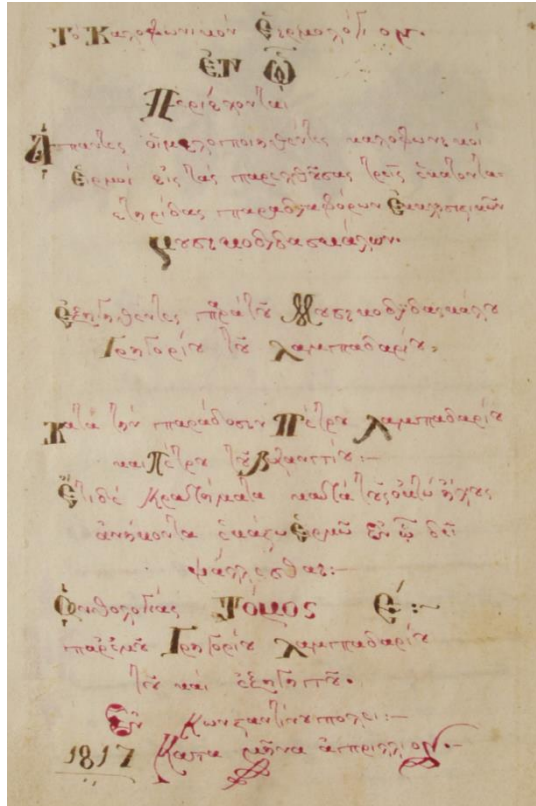
Είναι ωστόσο εντυπωσιακό το γεγονός ότι σημαντικά έργα των πρωτεργατών της Νέας Μεθόδου και των μαθητών τους, σώζονται αποκλειστικά σε απομακρυσμένες και δυσπρόσιτες συλλογές του εξωτερικού, ιδιαίτερα στις ομόδοξες χώρες, απόδειξη ότι πολλά τεκμήρια της τέχνης μας μετακινήθηκαν μαζί με τους φορείς τους ή μετά τον θάνατό τους. Στα νέα χειρόγραφα που περιέχουν το θεωρητικό αυτό έργο επαναλαμβάνεται η πληροφορία για την συγγραφή του τον Μάιο του 1815, λίγο μετά την έναρξη διδασκαλίας της Νέας Μεθόδου. Ωστόσο, ο συνδυασμός πληροφοριών οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται περισσότερο για σημείωση στα χειρόγραφα μιας ημερομηνίας-ορόσημο για την Νέα Μέθοδο και όχι τόσο για ακριβολόγηση του χρόνου συγγραφής του κειμένου.

Επί παραδείγματι, στον κώδικα Ξενοφώντος 136 που είναι το Καλοφωνικό Ειρμολόγιο εξηγημένο στην Νέα Μέθοδο από τον Γρηγόριο, ο γραφέας, ιερεύς Τραϊανός, αναφέρει στον κολοφώνα του την Σχολή που ιδρύθηκε «Γένους προνοία», και τους Τρεις δασκάλους που διδάσκουν σε αυτήν, και καταλήγει με την χρονολογία «1815». Γνωρίζουμε όμως ότι το Καλοφωνικό Ειρμολόγιο εξηγήθηκε από τον Γρηγόριο στα 1817, άρα ο Τραϊανός σημειώνει, όχι το έτος γραφής του κώδικά του, αλλά το έτος-ορόσημο για την Νέα Μέθοδο¹².

Μιλώντας για την εξήγηση του Καλοφωνικού Ειρμολογίου από τον Γρηγόριο, το πρωτόγραφο της οποίας σώζεται στην συλλογή Ψάχου, μνημονεύω και άλλο ένα

12. Για την αναλυτική περιγραφή του κώδικα βλ. Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής... Τόμος Β'*, σσ. 79-80, όπου ο καταλογογράφος σημειώνει εύστοχα ότι πιθανότατα το έτος γραφής είναι περί το 1820-1825, ανεξάρτητα από την δήλωση του γραφέα του κώδικα.

πρωτόγραφο του δασκάλου που εντόπισα¹³, πανομοιότυπο του γνωστού, γραμμένο (κατά την δήλωση του Γρηγορίου) το ίδιο έτος και τον ίδιο μήνα με εκείνο (Απρίλιος του 1817).

Κώδικας Σίμ. Καρά 98.

Το ευρύτερο θέμα με τα αυτόγραφα του Γρηγορίου δεν έχει μελετηθεί επαρκώς, όπως και το θέμα με τους μαθητές του, οι οποίοι οργανωμένα και σε στενή συνεργασία μαζί του και μεταξύ τους αντιγράφουν τις εξηγήσεις του. Κάποιοι από αυτούς μιμούνται άριστα τον γραφικό χαρακτήρα του δασκάλου τους, κάποιοι άλλοι έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, κάποιοι είναι άριστα ενημερωμένοι και γνωρίζουν καλύτερα τις πηγές του.

13. Κώδικας Σίμ. Καρά 98 (Emmanouil St. Giannopoulos, "A legendary collection...", σ. 415).

Υπάρχουν στοιχεία, αποκαλύπτονται χειρόγραφα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, αλλά δεν έχει γραφτεί μια ευρύτερη μελέτη.

Χουρμούζιος

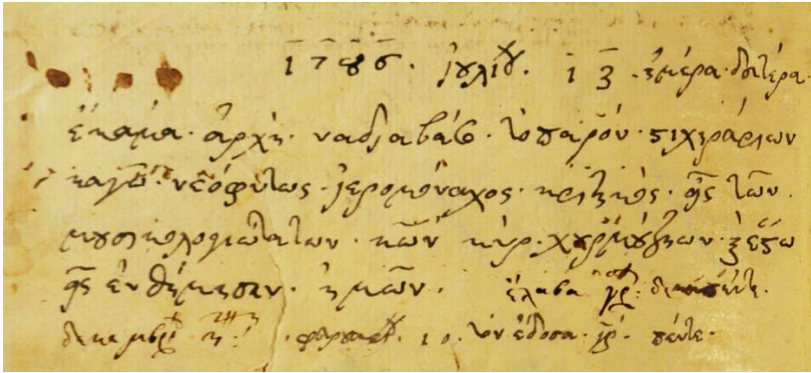
Ο Χουρμούζιος ο Χαρτοφύλακας, ή, όπως ήταν γνωστός στους κοντινούς του ανθρώπους και στους μαθητές του, ο «Γεώργιος Χουρμούζης», ή «Γεώργιος Χρουμούζης», ή «Χουρμούζης Γιαμαλλής»¹⁴ πέθανε στα 1840 σε μεγάλη ηλικία, πάνω από τα 80, «πλήρης ημερών» όπως αναφέρει ο Θεόδωρος Αριστοκλής¹⁵. Πέρα από το γνωστό, πρώτο αυτόγραφο του Χουρμούζιου στα 1792¹⁶, με σημείωσή του σε αγιορειτικό χειρόγραφο¹⁷ ο ιερομόναχος Νεόφυτος ο Κρητικός μάς πληροφορεί ότι στις 13 Ιουλίου του 1786 «...ἔκαμα ἀρχὴν να διαβάσω τὸ παρὸν στιχεράριον ... εἷς τῶν μουσικολογιώτατων κύριων κὺρ Χουρμούζηων».

14. Έτσι τον αναγράφει ο Νικηφόρος Καντουνιάρης στα 1810 στον κώδικα Βατοπεδίου 1427 (γραμμένος στο Μέγα Ρεύμα της Κωνσταντινουπόλεως).

15. Θ. Αριστοκλέους, *Κωνσταντίου Α' του από Σινάιου αοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως του Βυζαντίου βιογραφία και συγγραφαί αι ελάσσονες εκκλησιαστικάι και φιλολογικάι, καί τινες επιστολαί αυτού...*, Κωνσταντινούπολη 1866, σ. 63.

16. Πρόκειται για το χειρόγραφο ΕΒΕ-ΜΠΤ 623 (βλ. την περιγραφή του από τον Αθανάσιο Παπαδόπουλο-Κεραμέα στην *Ιεροσολυμιτική βιβλιοθήκη, ήτοι κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του αγιωτάτου αποστολικού τε και καθολικού ορθοδόξου πατριαρχικού θρόνου των Ιεροσολύμων και πάσης Παλαιστίνης αποκειμένων Ελληνικών κωδίκων*. Τόμος πέμπτος, Εν Πετρούπολει 1915, σσ. 182-183 και από τον Μανόλη Χατζηγιακουμή στα *Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής (1453-1820)*, Αθήνα 1980, σσ. 180-181 και φωτογραφικό δείγμα 96).

17. Κώδικας Ιβήρων 1001 (βλ. και Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής...* Τόμος Δ', σ. 3).

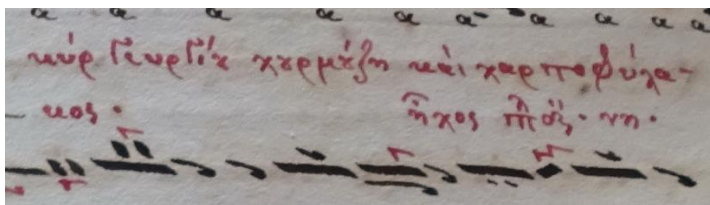
Άλλος μουσικολογιώτατος με το όνομα αυτό δεν υπήρχε εκείνη την εποχή. Θα πρέπει να θεωρήσουμε βέβαιο ότι πρόκειται για τον μετέπειτα Χαρτοφύλακα, πολύ περισσότερο όταν σε γειτονική σημείωση στον ίδιο κώδικα κάποιος άλλος δηλώνει ότι, στις 9 Νοεμβρίου του 1781 ξεκινά την μελέτη του ίδιου στιχηραρίου «εἰς τὸν διδάσκαλον τὸν λαμπαδάριον κὺρ γιακουμὴν, καὶ ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ τὸν πολυχρονῇ νὰ τὸν ἔχωμεν εἰς καύχημά μας»¹⁸. Αν ήταν μουσικολογιώτατος και διδάσκαλος της μουσικῆς στα 1786 ο Χουρμούζιος, θα ήταν τουλάχιστον 25-30 χρονών, άρα στα 1840 είχε περάσει τα 80. Αυτό πάλι σημαίνει ότι, πιθανότατα θα είχε γνωρίσει τον περίφημο λαμπαδάριο Πέτρο τον Πελοποννήσιο (†1777-78), αλλά και ότι κατά την καθιέρωση και διδασκαλία της Νέας Μεθόδου διήνυε την έκτη δεκαετία της ζωῆς του.

«Γεώργιο Χουρμούζη» τον αναγράφει ο παλιός γνωστός του και μετά μαθητής και συνεργάτης του Πέτρος ο Εφέσιος στο πρώτο έντυπο μουσικό του 1820¹⁹, και έτσι τον καταγράφουν σε σειρά όλη χειρογράφων μαθητές του και άλλοι γραφείς (βλ. τα χειρόγραφα: πρώην Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου

18. Αυτόθι.

19. Νέον Αναστασιματάριον, μεταφρασθέν κατά την νεοφανή μέθοδον της μουσικῆς υπό των εν Κωνσταντινουπόλει μουσικολογιωτάτων Διδασκάλων και εφευρετών του νέου μουσικού συστήματος, Νυν πρώτον εις φῶς αχθέν διά τυπογραφικῶν χαρακτήρων της Μουσικῆς..., Εν τῷ του Βουκουρεστίου νεοουστάτῳ τυπογραφείῳ, 1820.

Κωνσταντινουπόλεως 41²⁰, Καϊρείου Βιβλ. Άνδρου 2²¹, Μπενάκη ΤΑ 90 φ. 198β, Μπενάκη ΤΑ 235 φ. 385α²², συλλογής Καρά 92 φ. 85β, Καρά 131-στις σελίδες 353 και 406: «κύρ Γεωργίου Χουρμούζη καὶ Χαρτοφύλακος», από πολύ κοντινό στους δύο δασκάλους γραφέα που ονομάζει και τον Γρηγόριο «Λευίτη» [σ. 70: «Γρηγορίου λαμπαδαρίου τοῦ λευίτιδος»],

Γενναδείου Κυ 26 [Ματθαίος εν Πόρω, στα 1827: «...Γεωργίου Χουρμούζιου, Χαρτοφύλακος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας...»], Κουτλουμουσίου 632 φ. 185β, και Γριτσάνη 33 σ. 97)²³.

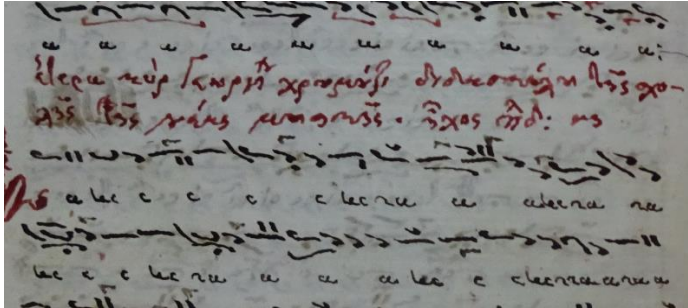
20. ЕВГЕНИЙ В. ГЕРЦМАН, ГРЕЧЕСКИЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ РУКОПИСИ ПЕТЕРБУРГА. *Καμάλος* Том II. БИБЛИОТЕКА РОССИЙСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК. АРХИВ РОССИЙСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК. БИБЛИОТЕКА УНИВЕРСИТЕТА. ЭМИТАЖ, [БИБЛИОТЕКА РОССИЙСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК] САНКТ-ПЕТЕРБУРГ 1999, σ. 393.

21. Εμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Τα χειρόγραφα Ψαλτικής Τέχνης της νήσου Άνδρου. Αναλυτικός περιγραφικός κατάλογος*, [Ανδριακά Χρονικά 36 (2005)], σ. 44.

22. Αναλυτικός κατάλογος των χειρογράφων του μουσείου Μπενάκη έχει συνταχθεί από την Δρ Βενετία Χατζοπούλου και είναι σε τελική φάση εκτύπωσης. Βλ. και Εμμ. Γιαννόπουλου, «Χειρόγραφα Ψαλτικής τέχνης αποκείμενα στο μουσείο Μπενάκη», ανακοίνωση στην *Ε Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου*, Κέρκυρα 3/5-10-2003. Περίληψη της ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στα πρακτικά της συνάντησης (*Ε Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου [Ιόνιο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Ιστορίας]*. 3-5 Οκτωβρίου 2003. Κέρκυρα. Εισηγήσεις-Περίληψεις, Κέρκυρα 2005, σ. 211), ενώ το πλήρες κείμενο δημοσιεύτηκε στην αγγλική γλώσσα στο δίτομο έργο *Γηθόσουνον σέβασμα. Αντίδωρον τιμής και μνήμης εις τον μακαριστόν καθηγητήν της Λειτουργικής Ιωάννην Μ. Φουντούλην* (†2007), Θεσσαλονίκη 2013, τόμος Α', σσ. 367-391.

23. Εμμανουήλ Γιαννόπουλου, «Χειρόγραφα Ψαλτικής Τέχνης αποκείμενα στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη», εισήγηση στην ημερίδα *Ταξίδι στον κόσμο των χειρογράφων* (Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία-Γεννάδειος Βιβλιοθήκη),

Παράλληλα, υπάρχουν και άλλες επιγραφές, όπως «[μέλος] Χουρμούζη Γεωργίου» (χφφ. Δοχειαρίου 1238, σ. 85-α' αρίθμηση και Δοχειαρίου 1239, σ. 166, γραμμένα και τα δύο από τον ίδιο, πολύ κοντινό του, μουσικό)²⁴, και πολυέλεος «Χουρμούζη τοῦ Γεωργίου» (χφ. Ιβήρων 1013, φ. 67α)²⁵, ή: «Γεωργίου Χρουμούζη» (χφφ. Ιβήρων 1233 φ. 157β [ο γραφέας είναι μαθητής του] και Ιβήρων 1303)²⁶.

Χφ. Ιβήρων 1233.

Πουθενά δεν συνάντησα την ακριβή διατύπωση «Χουρμούζιος Γεωργίου», παρά μόνο στον Πρόλογο του *Μεγάλου Θεωρητικού* αρκετά αργότερα, στα 1832, από τον Παναγιώτη Πελοπίδη.

Το χουρμούζι ήταν είδος μαργαριταριού (από το νησί Χορμούζ του Περσικού κόλπου) και χρησιμοποιήθηκε ως όνομα

Αθήνα 10 Μαΐου 2004 (στον ελληνικό τόμο: *Εξερευνήσεις στα χειρόγραφα της Γενναδείου Βιβλιοθήκης* [Μονογραφίες Γενναδείου VI], Επιμέλεια: Μαρία Πολίτη και Ελένη Παππά. Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα και Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία, Princeton, New Jersey, USA, 2011, σ. 28 και υποσ. 18' και στον αγγλικό: Emmanouel Giannopoulos, "Ecclesiastical Musical Manuscripts in the Gennadius Library", *Exploring Greek Manuscripts in the Gennadius Library* [Gennadeion Monographs VI], Edited by Maria L. Politi and Eleni Pappa. American school of classical studies at Athens in collaboration with the Greek Paleographical Society, Princeton, New Jersey, 2011, σ. 27).

24. Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής... Τόμος Α'*, σσ. 606 και 614.

25. Γρηγορίου Θ. Στάθη, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής... Τόμος Δ'*, σ. 50.

26. Αυτόθι, σσ. 651 και 819. Βλ. και τον κώδικα Προφ. Ηλιού Ύδρας 614, φ. 1α.

και συνηθέστερα (μέχρι και τις μέρες μας) ως επώνυμο, όπως τα ανάλογα: Χρυσάφης (π.χ. Μανουήλ Χρυσάφης, Παναγιώτης Χρυσάφης), Μπαλάσης, Ζαφείρης, κ.λπ. Κάποιοι ερευνητές θεωρούν την ονομασία ινδικής προέλευσης, ενώ ο Καισάριος Δαπόντες (που συγχρονίζει έστω και λίγο με τον Γεώργιο Χουρμούζιο), στο ποίημα *Κανὼν Περιεκτικὸς πολλῶν ἐξαιρέτων πραγμάτων τῶν εἰς πολλὰς πόλεις, καὶ νήσους, καὶ ἔθνη, καὶ ζῶα ἐγνωσμένων*, πράγματι, αναφέρει (κατά το *Ὁ καθηήμενος ἐν δόξῃ*): «Τὰ πετράδια Ἰνδίας, κεχρμπάρι τὸ λέχικο, ὁ ἄνθραξ ὁ λίθος, τὸ μαργαριτάρι χουρμούζιον...»²⁷.

Ο Γεώργιος Χουρμούζης υπογράφει πάντα (ή εμφανίζεται σε αναφορές άλλων) επί το λογιώτερον και επισημότερον ως «Χουρμούζιος», όπως και ο Γρηγοράσκος ως «Γρηγόριος», ο πρωτοψάλτης Γιακουμής ή Γιακουμάκης ως «Ιάκωβος», ο Αρσενάκης ως «Αρσένιος» (ο λεγόμενος «μικρός»), ο δομέστικος Πετράκης ως «Πέτρος» (λαμπαδάριος ο Πελοποννήσιος), ο Κωστής ή Κωστάκης (βλ. π.χ. τον κώδικα Ιβήρων 1998, φ. 267α) ως πρωτοψάλτης «Κωνσταντίνος», κ.ο.κ.. Ίσως δεν χρησιμοποιεί το «Γεώργιος» για να μην συγχέεται με τον «συμφοιτητή» του, όπως τον ονομάζει ο ίδιος σε ένα αυτόγραφο του, τον Γεώργιο τον Κρητικό. Σε κάθε περίπτωση, δεν είναι περίεργο που μας αποκρύπτει το «Γεώργιος»: κάτι ανάλογο βλέπουμε, επί παραδείγματι, ένα και πλέον αιώνα νωρίτερα, με τον πρωτοψάλτη Παναγιώτη Χρυσάφη (†1685), που σε κανένα από τα δέκα γνωστά χειρόγραφα του δεν μας πληροφορεί για το «Παναγιώτης», το οποίο γνωρίζουμε από άλλες πηγές.

Και ο Χουρμούζιος είχε ήδη παρουσιάσει μελοποιήσεις του προ της Νέας Μεθόδου, οι οποίες εμφανίζονται σε παλαιότερα χειρόγραφα, όπως το μνημονευθέν Βατοπεδίου 1427, έτος 1810 (π.χ. η δοξολογία σε ήχο βαρύ εναρμόνιο). Ως εξηγητής φαίνεται να γνωρίζει τις εξηγήσεις του Γρηγορίου και με βάση αυτές να προχωρά σε δικές του αναλυτικότερες, «σαφέστερες» και «λεπτότερες», όπως πριν από ένα χρόνο, τον Οκτώβριο του

27. Βλ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος-Ε. Ανδρεάδης, «Τα βαπτιστικά ονόματα ανδρών και γυναικών της Καππαδοκίας», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 1 (1977), σ. 132.

2014, παρουσιάστηκαν αναλυτικά²⁸. Το γεγονός αυτό προκύπτει από την μελέτη, χρονολογική και μουσικολογική, των εξηγήσεων των δύο και αναδεικνύει περαιτέρω τον σημαίνοντα ρόλο του Γρηγορίου.

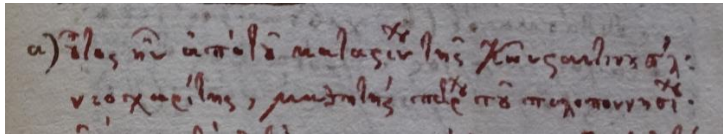
Τα τελευταία χρόνια φανερώθηκαν και κάποιες ακόμη χειρόγραφες εργασίες του Χουρμουζίου όπως το σύντομο Αναστασιματάριον Πέτρου λαμπαδαρίου του Πελοποννησίου (ένα ανέκδοτο εισέτι έργο), «ἐξήγησις Γρηγορίου λαμπαδαρίου, ἐπιδιόρθωσις δὲ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος», όπου παρεμβαίνει με την πένα του σε χειρόγραφο άλλου²⁹. Στα πλαίσια δε της γενικότερης αποκλειστικής αφοσίωσης του Χουρμουζίου στα της ψαλτικής, εντάσσεται και η αντιγραφή τού πλήρους τόμου του Μεγάλου Θεωρητικού του Χρυσάνθου στα 1835³⁰.

28. Εμμ. Γιαννόπουλου, «Πτυχές του έργου του Γεωργίου Χουρμουζίου, Χαρτοφύλακος της Μ.Χ.Ε.», εισήγηση στο διεθνές συνέδριο *Η Βυζαντινή Μουσική μέσα από την Νέα Μέθοδο Γραφής (1814-2014). Καθιέρωση-Προβληματισμοί-Προοπτικές*, (Θεσσαλονίκη, 30-10-14 ως 1-11-14), υπό δημοσίευση.

29. Το χειρόγραφο βρίσκεται σε ιδιωτική συλλογή και φωτογραφίες δύο φύλλων του εμφανίστηκαν στο διαδίκτυο τα τελευταία χρόνια. Στο δημοσίευμα: Γ. Κωνσταντίνου «Το σύντομο Αναστασιματάριον του Πέτρου Πελοποννησίου», [*Crossroads. Greece as an intercultural pole of musical thought and creativity. CONFERENCE PROCEEDINGS* Edited by Evi Nika-Sampson, Giorgos Sakallieros, Maria Alexandru, Giorgos Kitsios, Emmanouil Giannopoulos. Thessaloniki 2013· διαθέσιμα εδώ: <http://crossroads.mus.auth.gr/proceedings>], σσ. 1055-1076, δημοσιεύεται η μία από τις δύο. Βλ. και, του ίδιου: *Αναστασιματάριον Πέτρου Εφεσίου. Επιτομή. Πρακτικόν μέρος II*. [Θεωρία και πράξη της εκκλησιαστικής μουσικής 3. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου], 2015 (αναδημοσίευση του προηγούμενου κειμένου).

30. Κώδικας Σίμ. Καρά 149 (Emmanouil St. Giannopoulos, "A legendary collection...", σ. 420).

Χρυσάνθος αναφέρει στο πρωτόλειο-ατελές χειρόγραφο της Δημητσάνας³³). Παραλείπει την αναφορά στην διασάλευση της τάξης διαδοχής στα αναλόγια του πατριαρχικού ναού μετά τον θάνατο του Ιωάννη του Τραπεζουντίου στα 1770, όταν αντί του Ιακώβου έγινε λαμπαδάριος ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος, θέλοντας βέβαια να μην υποτιμηθεί ο δάσκαλός του. Παραλείπει τα της μαθητείας του Γρηγορίου στον Ιάκωβο και στον Πέτρο τον Βυζάντιο. Για τον τελευταίο μάς πληροφορεί ότι «ἦν ἀπὸ τοῦ Καταστένου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Νεοχωρίτης»³⁴.

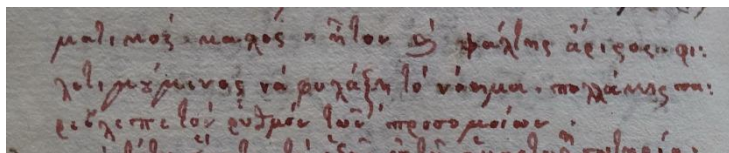
Το Κατάστενο, σύμφωνα με την παλαιά Πολίτικη τοπολαλιά δεν είναι άλλο από τον Βόσπορο και τις περιοχές και τα χωριά του, ένα από τα οποία είναι το Νεοχώρι³⁵.

Όχι μόνο παραλείπει τα περί δήθεν κακορρυθμίας και άγνοιας των κανόνων της ρυθμικής από τον Ιάκωβο, αλλά γράφει με έμφαση «ἦτον καὶ ψάλτης ἄριστος. Φιλοτιμούμενος νὰ φυλάξη τὸ νόημα, πολλάκις παρεβλεπε τὸν ρυθμὸν τῶν προσομοίων».

33. Θεωρητικόν Μέγα της μουσικής Χρυσάνθου του εκ Μαδύτων. Το ανέκδοτο αντόγραφο του 1816. Το έντυπο του 1832. Κριτική έκδοση υπό Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου (Βατοπαιδινή Μουσική Βίβλος. Μουσικολογικά Μελετήματα 1. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου), 2007, σ. 106.

34. Για την καταγωγή του από το Νεοχώρι μάς πληροφορεί πολύ αργότερα και ο Γ. Παπαδόπουλος στα βιβλία του (π.χ. Λεξικόν της Βυζαντινής Μουσικής, Αθήνα 1995, σ. 190).

35. Βλ. ενδεικτικά λίγες αναφορές για το «Κατάστενο»: «Ἐν στενῷ τοῦ Βοσπόρου, κοινῶς Καταστένω» (*Journal International d'archéologie numismatique*, 11-12 (1908), σ. 335)· «οἱ ψάλλοντες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Πόλεως, τοῦ Γαλατᾶ, καὶ ὅλου τοῦ Καταστένου», *Εκκλησιαστικά...* Β.Δ. Καλλιφρονος, 1867, σ. 133· «...του Βοσπόρου, του Κατάστενου κατὰ την παλαιὰ ἀλλὰ φεῦ ξεχασμένη Πολίτικη τοπολαλιά που μας τη θύμιζε ο Ψυχάρης στο 'Ταξίδι' του.» (Νεοκλῆς Σαρρής, σε κείμενό του στην εφημερίδα *Δημοκρατία* στις 29-5-2011).

Και ήδη στο περσινό συνέδριο στην Θεσσαλονίκη αναφέρθηκε και παρουσιάστηκε εκτενώς το ογκώδες χειρόγραφο των 1750 περίπου σελίδων, όπου ο ίδιος ο Χουρμούζιος μελοποιεί κατ' έννοιαν ιδιόμελα, προσόμοια, κανόνες και άλλα πολλά της ενιαυσίου ακολουθίας, στα 1826³⁶.

Τέλος, γράφοντας για τον εαυτό του και ευρισκόμενος προς το τέλος της ζωής και της δημιουργικής εργασίας του, δεν αναφέρει την καταγωγή του από την Χάλκη, απαριθμεί κάποιες μελοποιήσεις του, και επισημαίνει ότι «μετέφρασε όλα τα παλαιά βιβλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μόνος του εἰς τὴν ῥηθεῖσαν μέθοδον». Στο σημείο αυτό δεν αδικεί τον Γρηγόριο, αφού μιλά για τα «παλαιά βιβλία» και όχι τις συνθέσεις των νεωτέρων μελοποιών του ΙΗ' αιώνας με τις οποίες κυρίως ασχολήθηκε ο τελευταίος. Πράγματι, είναι γνωστό ότι ο Χουρμούζιος εξήγησε κυρίως τα παλαιότερα μουσικά έργα³⁷.

Χρῦσανθος

Ο εκ Μαδύτου Χρῦσανθος ασχολήθηκε με την διαμόρφωση και διδασκαλία του θεωρητικού μέρους της Νέας Μεθόδου επηρεασμένος σαφώς από την ευρωπαϊκή μουσική³⁸, ωστόσο όμως δεν γνωρίζουμε αυτόγραφο του με την πλήρη

36. Εμμ. Γιαννόπουλου, «Πτυχές του έργου...», ό.π.

37. Βλ. ενδεικτικά: Γρηγορίου Θ. Στάθη, «Το γεγονός-η "ευεργεσία του έθνους"-η έκδοση», "Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2005", Flinders University Department of Languages - Modern Greek: Adelaide, σσ. 371-388, ιδιαίτερα την σ. 382.

38. Ασφαλώς γνώριζε τα παλαιότερα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μουσικά συγγράμματα, δεν είναι τυχαίο όμως ότι δεν τα εκτιμούσε ιδιαίτερα. Επί παραδείγματι, στο πρωτόλειο κείμενο του Μεγάλου Θεωρητικού του (βλ. την σ. 124 της μνημονευθείσας στην υποσ. 33 έκδοσης) θεωρεί το σπουδαίο εγχειρίδιο του Μανουήλ Χρυσάφη (μέσα 15ου αιώνα) ως «ενδεικτικόν ολιγομαθείας διά την μουσικήν».

μορφή του Μεγάλου Θεωρητικού, ούτε καν με το κείμενο της εκδοθείσης το 1821 στο Παρίσι *Εισαγωγής εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*. Προ πολλῶν εἰσὼν εντόπισα και ταύτισα σε ακαταλογογράφητη αγιορεϊτική συλλογή³⁹, ένα χειρόγραφο του Χρυσάνθου το οποίο περιέχει το δεύτερο κείμενο, και είναι, νομίζω, τώρα μια καλή ευκαιρία για μια σύντομη παρουσίασή του.

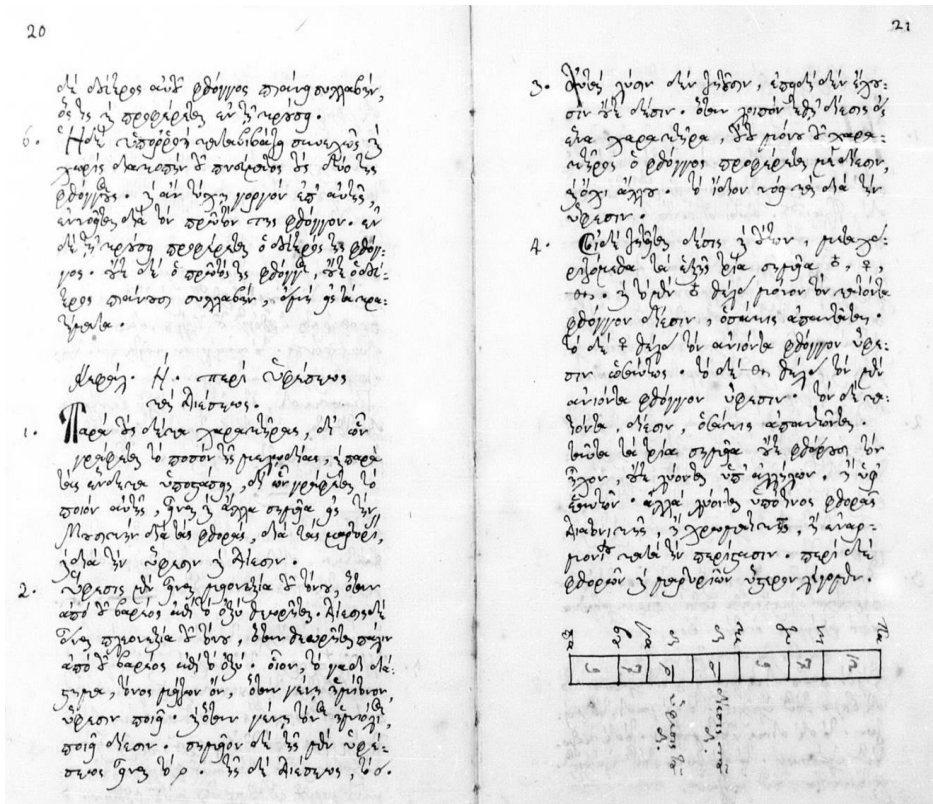
Οι πρώτες δεκαέξι σελίδες του αυτογράφου του Χρυσάνθου έχουν αφαιρεθεί και κάποιος αργότερα ξαναέγραψε την αρχή της *Εισαγωγής* και την πρόσθεσε στον τόμο, ώστε να είναι πλήρης. Όσον αφορά στο εναπομείναν αυτόγραφο του Χρυσάνθου: στην σελίδα 17 η οποία σώζεται κατά το ήμισυ, διακρίνεται τμήμα της παραγράφου ζ' του ΣΤ' κεφαλαίου: «Ο Σταυρός...» και παρακάτω τμήμα της επόμενης: «Το ενδόφωνον...», ενώ στην πίσω (σ. 18, εννοείται, επίσης μισή) η συνέχεια του κειμένου με τις παραγράφους β', γ' και δ' του Ζ' κεφαλαίου, ακριβώς όπως το κείμενο του εντύπου. Στην σελίδα 19 που ακολουθεί (αριθμημένη από το χέρι του Χρυσάνθου, όπως και όλες οι επόμενες της συγγραφής) συνεχίζεται κανονικά το κείμενο της *Εισαγωγής* με τις συλλαβές-λέξεις «[πιά]νουσι συλλαβήν, ειμή εις τα κρατήματα...» της παραγράφου δ' του Ζ' κεφαλαίου.

Είναι φανερό ότι από το αρχικό χφ του Χρυσάνθου αφαιρέθηκαν βίαια οι πρώτες σελίδες και αργότερα κάποιος⁴⁰ το

39. Πρόκειται για την συλλογή ακαταλογογράφητων κωδίκων της Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας. Το χειρόγραφο στο οποίο αναφέρομαι έχει τον αριθμό 156 αυτής της συλλογής.

40. Αυτός ο άγνωστος γράφει την Εισαγωγή του Χρυσάνθου (με τον τίτλο *Εισαγωγή εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς κατὰ τὴν νέαν μέθοδον. Κεφάλαιον Α' Περί τοῦ κατὰ τὴν μελωδίαν ποσοῦ...*) έως και το Κεφάλαιο Ζ' («Τὸ συνεπτυγμένον. Τὸ ἀναλελυμένον»). Αντιγράφει ακριβώς το κείμενο του εντύπου, τα φύλλα του δεν είναι αριθμημένα, οι παράγραφοι του κάθε κεφαλαίου είναι αριθμημένοι με αριθμούς, και όχι με γράμματα όπως στην έκδοση του 1821. Το γιατί έφτασε μέχρι την παράγραφο στ' του Ζ' κεφαλαίου και δεν σταμάτησε στην δ' από όπου (στην σ. 19) «συνεχίζει» το χφ του Χρυσάνθου, είναι εύκολο να εξηγηθεί: στις δύο αυτές παραγράφους υπάρχουν ακριβώς οι ίδιες φράσεις: «πιάνουσι συλλαβήν σημαντικῆς λέξεως ειμή εις τὰ κρατήματα», «πιάνουσι συλλαβήν ειμή εις τὰ κρατήματα» και ο α' γραφέας θεώρησε λανθασμένα ότι στη σελ. 19 του Χρυσάνθου συνεχίζεται η παράγραφος στ'.

συμπλήρωσε μέχρι το σημείο που συνέχιζε το κείμενο του συγγραφέα. Έως το τέλος του θεωρητικού κειμένου στην σελίδα 52, ελάχιστες διαφορές υπάρχουν με το έντυπο, με την σημαντικότερη να είναι η έλλειψη της παραγράφου γ' του κεφαλαίου Η', χωρίς όμως ο Χρύσανθος να διαταράσσει την αρίθμηση των παραγράφων γενικότερα. Η παράγραφος αυτή στο έντυπο περιέχει την ανάλυση των υποδιαίρεσεων της υφέσεως και της διέσεως, με τα διάφορα σχήματα και την ενέργειά τους.

Χφ. Μεγίστης Λαύρας (ακαταλογογράφητα) 156.

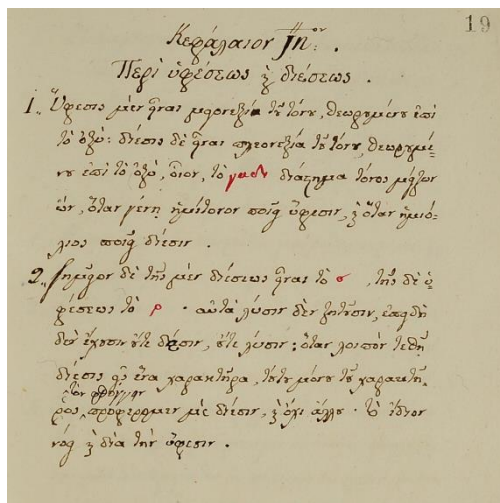
Είναι ενδιαφέρον να σχολιάσω ότι, σε μια αρχική μορφή της *Εισαγωγής* του Χρυσάνθου κατά τον πρώτο καιρό

Ωστόσο, είναι η παράγραφος δ'. Οι παράγραφοι των κεφαλαίων και στο αυτόγραφο του Χρυσάνθου είναι αριθμημένοι από τον ίδιο με αριθμούς.

εφαρμογής της Νέας Μεθόδου⁴¹ η ύλη κατανέμεται σε 18 και όχι σε 19 κεφάλαια. Το περί υφέσεως και διέσεως Η' κεφάλαιο, και

41. Βλ. επί παραδείγματι τα χφφ Κρατικής Βιβλιοθήκης της Ρωσίας 379-135, φφ. 1-19α και Θεολογικής Ακαδημίας Κιέβου 301-637, φφ. 1-21α (για το δεύτερο βλ. αναλυτικά Γιαννόπουλου, *Θεωρητικές υπηχήσεις...*, σ. 26 κ.ε.). Η ύπαρξη αυτής της πρώιμης μορφής της *Εισαγωγής* του Χρυσάνθου δεν έχει επισημανθεί, απ' όσο γνωρίζω. Σαφής μνεία της έγινε πρόσφατα (Εμμανουήλ Γιαννόπουλου, «Θεωρητικόν Μέγα, Χρυσάνθου», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 8, σ. 345, στήλη 4, και, του ίδιου, *Θεωρητικές υπηχήσεις...*, σ. 26-υποσ. 9). Η αρχική-πρώιμη αυτή μορφή ανιχνεύεται σε χειρόγραφα και άλλων γραφέων, όπως σε ένα του Αποστόλου Κώνστα (Κώστα Καραγκούννη, «Ένας αυτόγραφος μουσικός κώδικας του Απόστολου Κώνστα Χίου, ανακαλυφθείς πρόσφατα στα Άνω Λεχώνια Πηλίου της Μαγνησίας», *Crossroads. Greece as an...* [βλ. υποσ. 29 παραπάνω], σσ. 1007-1040), όπου μάλιστα δηλώνει ότι ο Χρυσάνθος ήταν μαθητής του! Είναι ενδιαφέρον να αναφερθούν εδώ, διά βραχέων ασφαλώς, οι κύριες διαφορές αυτού του κειμένου από την τελική μορφή του (με την οποία εκδόθηκε στα 1821). Το Κεφ. 1 είναι αρκετά αναπτυσμένο σε σχέση με το έντυπο, καθώς περιέχει και θεωρητικά στοιχεία που στα 1821 περιελήφθησαν στα επόμενα κεφάλαια, ειδικά στο Θ'-Περί ήχων. Από το Κεφάλαιο Δ' λείπουν οι κατά το συνεχές και κατά το υπερβατόν παραλλαγές του διατονικού γένους. Στο κεφάλαιο Ε' υπάρχουν αρκετές διαφοροποιήσεις και δεν περιλαμβάνεται το μουσικό παράδειγμα της σελίδας 15 της έκδοσης. Στο Κεφάλαιο ΣΤ' ο Χρυσάνθος δέχεται (σε αυτό το πρώιμο θεωρητικό κείμενο) και τους συνδυασμούς «αντικένωμα με διπλή» και «αντικένωμα με τριπλή». Το Κεφάλαιο Η' της έκδοσης δεν υπάρχει σε αυτή την αρχική μορφή, και ως Η' υπάρχει το Θ'-περί ήχων του εντύπου. Από αυτό απουσιάζουν οι παράγραφοι θ' και ι' του εντύπου. Στο Κεφάλαιο περί του α' ήχου (Κεφ. Θ' στην αρχική μορφή [Ι' στο έντυπο]) λείπει η παράγραφος περί δεσποζόντων φθόγγων (η αντίστοιχη λείπει από τα κεφάλαια όλων των ήχων!) και στο διάγραμμα λείπουν τα παλαιά ονόματα των βαθμίδων της κλίμακας, οι αριθμοί των διαστημάτων, ενώ η έκτασή του αναπτύσσεται έως το νη''. Ομοίως, τα ίδια λείπουν και από το διάγραμμα του β' ήχου. Λείπουν οι παράγραφοι β' και δ' από το κεφάλαιο περί του γ' ήχου (ΙΑ' της αρχικής μορφής [ΙΒ' του εντύπου]). Στο κεφάλαιο περί του δ' ήχου δεν υπάρχουν οι παράγραφοι β', γ', δ' και στη θέση τους υπάρχει άλλη. Παρακάτω διαφοροποιείται στην φθορά του δι, και προσθέτει ως φθορά του δ' ήχου και την διατονική του βου. Σε πρόσθετη παράγραφο προς το τέλος του Κεφαλαίου που δεν υπάρχει στο έντυπο, μιλά για τον δ' ήχο εκ του βου ο οποίος «κατά τον Μανουήλ Βρύνιο» είναι ο «φυσικός δ' ήχος». Τέλος δεν έχει διάγραμμα για τον ήχο αυτό, σε αντίθεση με το έντυπο. Στο κεφάλαιο περί του πλ. α' ήχου λείπουν οι παράγραφοι γ', δ', ε', καθώς και οι επιγραφές και οι αριθμοί διαστημάτων του διαγράμματος, όπως και στο κεφάλαιο περί του πλ. β'. Στο τελευταίο, επιπρόσθετα δεν υπάρχει η παράγραφος δ'. Στο κεφάλαιο περί

το περί μαρτυριών ΙΘ' κεφάλαιο του εντύπου, δεν υπάρχουν σε αυτή την αρχική μορφή, στο τέλος όμως προστίθενται ως ΙΗ' κεφάλαιο, τα των παραγράφων β' και δ' (μόνο, χωρίς την παράγραφο γ' όπου τα διάφορα σχήματα και η ενέργειά τους) του Κεφαλαίου Η' περί υφέσεων και διέσεων του μετέπειτα εντύπου.

Χφ. Κρατικής Βιβλιοθήκης της Ρωσίας (πρώην Λένιν) 379-135.

Από την άλλη μεριά, πρέπει να θυμηθούμε ότι η λεπτομερής ενότητα των υποδιαιρέσεων της υφέσεως και της διέσεως περιέχεται στο κείμενο των δύο διδασκάλων με χρονολογία 1815, και μάλιστα να παρατηρήσουμε ότι τα

του βαρέος ήχου δίδεται αρχικά η εξήγηση της ονομασίας «βαρύς» με βάση μια διήγηση για την λύρα του Ερμή, και ακολούθως δεν υπάρχουν οι παράγραφοι β' και δ' του εντύπου. Στο κεφάλαιο περί του πλ. δ' ήχου δεν υπάρχει η παράγραφος δ' και το διάγραμμα. Στο περί φθορών κεφάλαιο (ΙΖ' στην αρχική μορφή [ΙΗ' στο έντυπο]) υπάρχουν αρκετές διαφοροποιήσεις, στις φθορές περιλαμβάνεται και η (μετέπειτα ονομασθείσα) «σπάθη» και δεν υπάρχει κανένα διάγραμμα. Τέλος, το κεφάλαιο ΙΘ' του εντύπου («περί μαρτυριών») δεν υπάρχει σε αυτή την αρχική μορφή της συγγραφής. Ωστόσο, ως ΙΗ' κεφάλαιο υπάρχει ένα «Περί διέσεως και υφέσεως» το οποίο περιλαμβάνει τις παραγράφους β' και δ' του κεφαλαίου Η' του μετέπειτα εντύπου, με μικρές διαφορές. Στο τέλος αυτής της πρώτης μορφής της Εισαγωγής του Χρυσάνθου υπάρχει γραμμένο: «Τῆς εἰσαγωγῆς μουσικῆς ἰδοὺ τέως διδασκάλοισι τρισὶ πέπρακτα, τέλος ,αωιέ' μαΐου αη».

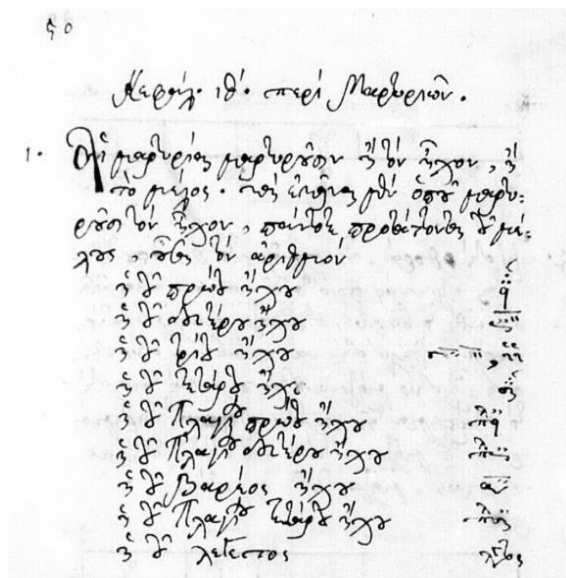
σημάδια και η ενέργειά τους είναι ίδια με την έκδοση του 1821⁴². Τέλος, τα δύο κείμενα (η αρχική μορφή της *Εισαγωγής* και το κείμενο των δύο) συνυπάρχουν σε κώδικες εκείνης της πρώτης εποχής⁴³.

Ένα πρώτο συμπέρασμα είναι ότι, είτε θα υπήρχε και άλλο (μεταγενέστερο προφανώς) χειρόγραφο του Χρυσάνθου, όπου στο συγκεκριμένο σημείο θα είχε την μορφή που τελικά εκδόθηκε, είτε, ειδικά η παράγραφος γ' του εντύπου με το σχήμα και την εξήγηση όλων των μορφών της ύφεσης και της διέσης είναι επεξεργασμένο (ως προς τις διατυπώσεις) δάνειο από το θεωρητικό των δύο διδασκάλων Γρηγορίου και Χουρμουζίου. Φυσικά, είναι πολύ πιθανό να ισχύουν αμφότερες οι περιπτώσεις, και ο ίδιος ο Χρυσάνθος να απεδέχθη τις υποκατηγορίες και τα σχήματα των υφέσεων και διέσεων, όπως τις κατέγραψαν λεπτομερώς οι συνεργάτες του στο δικό τους θεωρητικό, και να τις ενσωμάτωσε στο κείμενό του⁴⁴.

42. Εμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Θεωρητικές υπηχήσεις...*, σ. 101, και, *Εισαγωγή εις το θεωρητικόν και πρακτικόν της εκκλησιαστικής μουσικής... Χρυσάνθου...*, Εν Παρισίοις 1821, σ. 22.

43. Όπως τα ήδη μνημονευθέντα: Κρατικής Βιβλιοθήκης Ρωσίας 379-135, και, Θεολογικής Ακαδημίας Κιέβου 301-637.

44. Επιπλέον, σημειώνω ότι στην διορθωμένη από τον Χουρμουζίο *Εισαγωγή* του Χρυσάνθου η συγκεκριμένη παράγραφος δεν βρίσκεται εκεί που την έχει το έντυπο του 1821, αλλά παρακάτω στο ίδιο Κεφάλαιο (Εμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου (εισαγωγή, κριτική έκδοση κειμένου), *Εισαγωγή εις το θεωρητικόν και πρακτικόν της εκκλησιαστικής μουσικής κατά την νέαν της μουσικής μέθοδον, συντεθείσα μεν παρά Χρυσάνθου του εκ Μαδύτων, επιδιορθωθείσα εις πολλά ελλείποντα δέ, και μεταφρασθείσα εις το απλούστερον, παρά Χουρμουζίου, Χαρτοφύλακος της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, ενός των εφευρετών της ρηθείσης νέας μεθόδου*, Θεσσαλονίκη 2002, και: β' έκδοση μετά προσθηκών εκ δύο νέων αυτογράφων κωδίκων του Χουρμουζίου, Θεσσαλονίκη 2007).

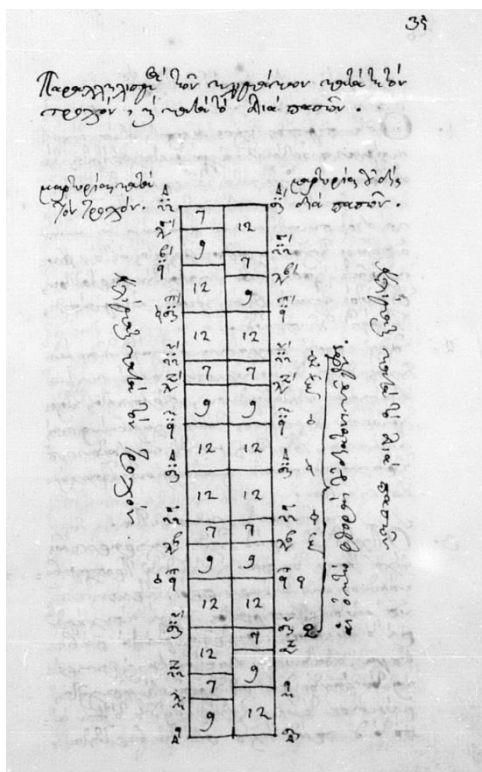

Χφ. Μεγίστης Λαύρας (ακαταλογογράφητα) 156.

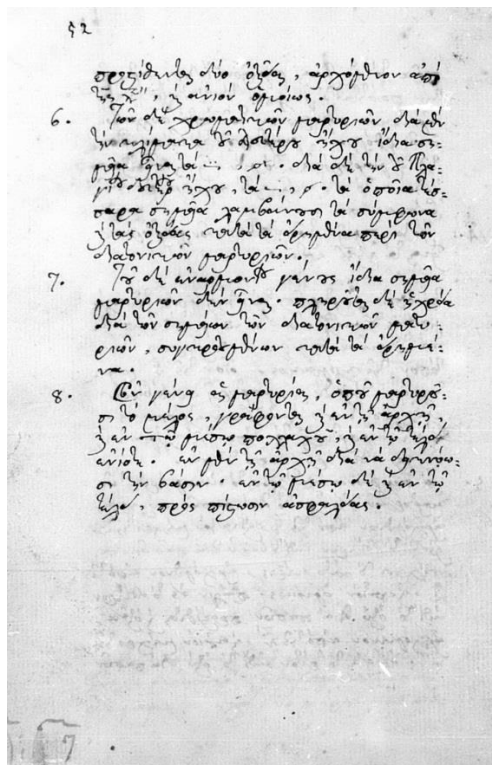
Άλλες μικρές διαφοροποιήσεις του Χρυσάνθου στο παρόν αυτόγραφο σε σχέση με το έντυπο, όπως η προσθήκη φράσεων «περὶ δὲ φθορῶν καὶ μαρτυριῶν ὕστερον λέγομεν»⁴⁵, ή «Παραλληλισμὸς τῶν κλιμάκων κατὰ τε τὸν τροχὸν καὶ κατὰ τὸ διαπασών»⁴⁶, εἶναι ελάχιστες και δεν αλλοιώνουν την μορφή του χειμένου.

45. Στο τέλος της παραγράφου ε' του Κεφαλαίου Η'.

46. Ως επικεφαλίδα του διαγράμματος της σ. 36 του εντύπου.

Στην σελίδα 52, μετά το τέλος του κεμένου, ο Χρυσάνθος δεν υπογράφει το πόνημά του, η ταύτιση ωστόσο του γραφέα είναι αναμφίβολη.

Ακολουθεί το β' τμήμα του κώδικα που, όπως έχω επισημάνει προς δεκαετίας περίπου σε άλλο δημοσίευμα⁴⁷, περιέχει το Αναστασιματάριον Πέτρου Πελοποννησίου κατά το ύφος της ΜΧΕ σε εξήγηση Γρηγορίου πρωτοψάλτου, γραμμένο από το χέρι του Αποστόλου Κώνστα.

Λοιπά στοιχεία

Ως μερικά ακόμη «Σύμμεικτα περί Νέας Μεθόδου της εκκλησιαστικής μουσικής» θα ήθελα να προσθέσω, εν πάση συντομία, τα εξής:

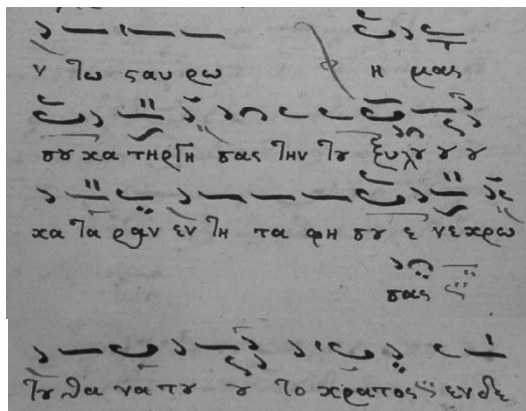
α'. Γιατί άραγε μουσικά έργα, όπως το Ειρμολόγιο του Μπαλάση και το Αναστασιματάριο του Δανιήλ, δεν εξηγήθηκαν

47. Εμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, *Ταμείον χειρογράφων Ψαλτικής Τέχνης*, (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών-Σειρά Φιλολογική και Θεολογική, αριθμός 20), Θεσσαλονίκη 2005, σ. 53.

από τους Τρεις Δασκάλους σε αυτήν; Ήταν κάτι τυχαίο; Ήταν αμέλεια; Δεν είχαν στην διάθεσή τους τα σχετικά χειρόγραφα; Όχι βέβαια! Απλά, το Ειρμολόγιο (με τις συμπληρώσεις του Πέτρου Βυζαντίου) και το Αναστασιματάριο του λαμπαδαρίου Πέτρου του Πελοποννησίου ήταν κατά πολύ επιτυχέστερα στην ανάδειξη του ποιητικού λόγου των ύμνων (τονισμός λέξεων, κατά νόημα χωρισμός με ατελείς και εντελείς καταλήξεις, μελωδική ένωση ποιητικών φράσεων με ομαλότερη ροή του μέλους), ενώ τα αντίστοιχα έργα του Μπαλάση και του Δανιήλ όχι, και για τον λόγο αυτό επισκιάστηκαν. Επί παραδείγματι, η μελοποίηση του Ειρμολογίου από τον Πελοποννήσιο δεν είναι πρωτίστως σύντμηση του Ειρμολογίου του Μπαλάση, παρά κατάλληλη χρήση των θέσεων και των ενδιάμεσων καταλήξεων με σκοπό την λογικότερη μελοποίηση. Οι συγκρίσεις των μελών οδηγούν αμέσως στο συμπέρασμα αυτό, και μάλιστα, όχι μόνο για τα δύο αυτά έργα, αλλά και για άλλες μελοποιήσεις του Πελοποννησίου⁴⁸.

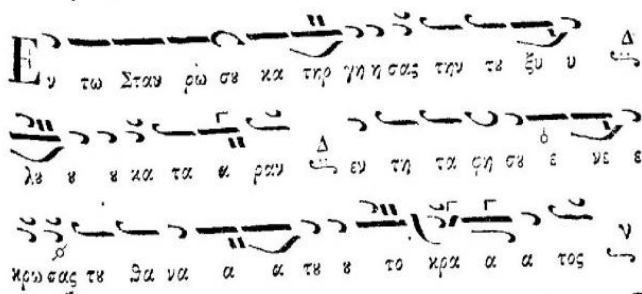
Από την άλλη μεριά, αυτό δεν σημαίνει ότι οι παλαιότερες εκείνες μελοποιήσεις έπεσαν σε πλήρη αχρηστία. Αντίθετα, πολλές θέσεις των βιβλίων αυτών χρησιμοποιήθηκαν με την παραπάνω λογική από τον Πέτρο, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις όπου επιμέρους μελοποιητικές επιλογές τους οι οποίες δεν υιοθετήθηκαν από τον Πελοποννήσιο, διατηρήθηκαν στην πράξη και καταγράφηκαν χρόνια μετά στην Νέα Μέθοδο. Επί παραδείγματι, το αναστάσιμο ιδιόμελο του β' ήχου *Ἐν τῷ Σταυρῷ σου κατήργησας τὴν τοῦ ξύλου κατάραν, ἐν τῇ ταφῇ σου ἐνέκρωσας τοῦ θανάτου τὸ κράτος*, ο Πέτρος μελοποιεί τις δύο πρώτες φράσεις (που ισοσυλλαβούν και ομοτονούν) με την ίδια μελωδία, οδηγώντας όμως το μέλος -λογικά- πρώτα σε ατελή και μετά σε εντελή κατάληξη.

48. Για το θέμα βλ. Emmanouil Giannopoulos, "Tracing the Sources of the Enormous Oeuvre of the Famous Ecclesiastical Musician Petros the Peloponnesian (ca. 1735-†1778)", εισήγηση στο Διεθνές Μουσικολογικό Συνέδριο (IMC 2013: *International Musicological Conference*) *Musical Romania and the neighbouring cultures: traditions, influences, identities*, Iasi 4-7 July 2013 (Δημοσιευμένο: *Muzica. Romanian musicology magazine serie nouă*, Anul XXVI, Nr. 3-4 (Aprilie-Iunie 2015), σσ. 121-142).

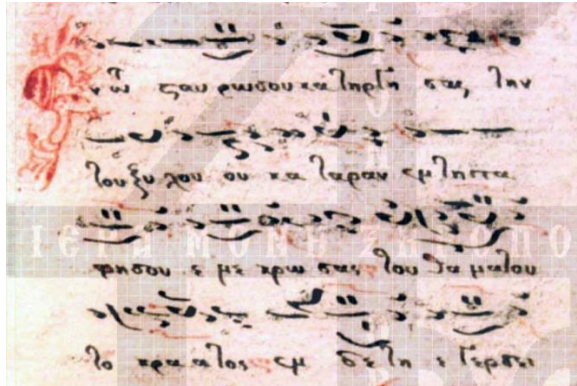

Η μελοποίηση του Πέτρου του Πελοποννησίου σε χφ προ της Νέας Μεθόδου.

Στο Αναστασιματάριο του 1832 καταγράφεται η ασματική πράξη του πατριαρχικού ναού (με τον τότε πρωτοψάλτη Κωνσταντίνο), κατά την οποία υπάρχει διαφοροποίηση από το μέλος του Πέτρου, αφού γίνεται πλαγιασμός του μέλους στην δεύτερη φράση.

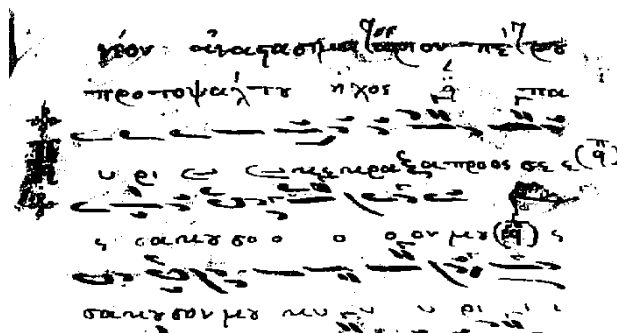
Ωστόσο, δεν πρόκειται για κάτι νέο, αφού ο Δανιήλ είχε μελοποιήσει έτσι το ιδιόμελο ήδη πενήντα και πλέον χρόνια νωρίτερα, και αυτή η θέση είχε διατηρηθεί, παρά την διαφορετική μελοποίηση του Πέτρου).

Χφ. Ξηροποτάμου 374.

β'. Η εξήγηση του Αναστασιματαρίου του Πέτρου στην Νέα Μέθοδο δεν είναι μία και η αυτή σε όλους ανεξαίρετως τους κώδικες. Χρειάζεται προσεκτικότερη ματιά στο μέλος των κωδίκων, ώστε να διαπιστωθεί ότι υπάρχει σποραδικά και μια απλούστερη εξήγηση από αυτήν που τελικά εκδόθηκε. Όπως σημείωσε σε ένα χειρόγραφο μεταγενέστερος ερευνητής⁴⁹, αυτή η εξήγηση είναι κατά άλλον «τρόπον», απλούστερο, στα Κεκραγάρια, αναστάσιμα ιδιόμελα και εωθινά.

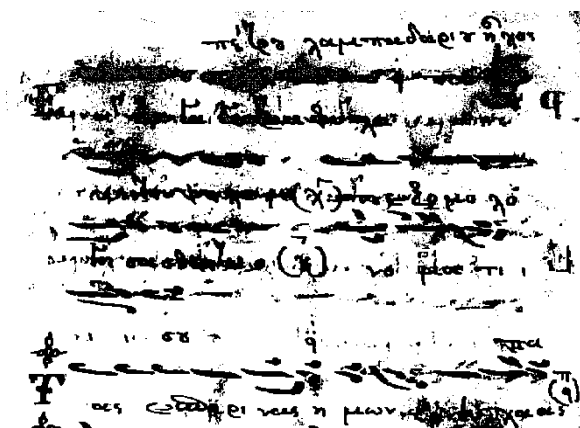
γ'. Μιλώντας για το Αναστασιματάριο, πρέπει να αναφερθεί ότι το συχνά απαντώμενο ως αναφορά «Αναστασιματάριο Πέτρου του Βυζαντίου» ή «Πέτρου πρωτοψάλτου» είναι ένα ανύπαρκτο βιβλίο.

49. Πρόκειται για τον Σίμωνα Καρά, στον κώδικα υπ' αριθμόν 129 της συλλογής του.

Χφ. Βιέννης, Suppl. Gr. 161, φ. 1α.

Στα πλαίσια ευρύτερης έρευνας και έκδοσης μιας μονογραφίας για τον σπουδαίο αυτό πρωτοψάλτη, ερευνήθηκαν όλα σχεδόν τα χειρόγραφα με τον τίτλο αυτό. Διαπιστώθηκε ότι μετά τα κεκραγάρια και τις στιχολογίες του Βυζαντίου ακολουθούν τα αναστάσιμα του Πελοποννησίου, χωρίς, ή με αναφορά του ονόματός του.

Χφ. Βιέννης, Suppl. Gr. 161, φ. 5.

Έτσι, η πολύ συχνή αναφορά σε «Αναστασιματάριο Πέτρου του Βυζαντίου» είναι, είτε λάθος των γραφέων των κωδίκων, είτε ημών των σύγχρονων ερευνητών που δεν προσέξαμε κάποια ενδιάμεση επιγραφή ή αυτό τούτο το μέλος του κώδικα. Η γνωστότατη αργοσύντομη μελοποίηση, αλλά και η σύντομη-συλλαβική (η οποία σώζεται σε ευάριθμα χειρόγραφα προ του 1814 και σε άλλα της Νέας Μεθόδου) προσέρχονται ξεκάθαρα από τον Πέτρο τον Πελοποννήσιο⁵⁰.

Αυτά ήταν μερικά από τα «Σύμμεικτα περί Νέας Μεθόδου της εκκλησιαστικής μουσικής» στοιχεία, σε μια προσπάθεια να δημιουργηθεί μια πληρέστερη και σαφέστερη εικόνα για τους Τρεις και το, ούτως ή άλλως σωτήριο, έργο τους.

50. Περισσότερες λεπτομέρειες για το θέμα και αναλυτική αναφορά στα χειρόγραφα γίνεται στην μνημονευθείσα μονογραφία.